

УДК 338.432 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)

Неля Жулканич

НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В РЕГІОНІ КАРПАТ (КІНЕЦЬ 90-х рр. ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)

У статті визначено та обґрунтовано напрями та особливості здійснення аграрної реформи в областях Українських Карпат. Відзначено також, що за період незалежності в Україні нагромаджено певний вітчизняний досвід реформування земельних й аграрних відносин, а реформа дала реальні економічні й соціальні результати. Однак з переходом до ринку відбулося значне скорочення державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Тому вектор державної підтримки виробництва продовольства як однієї зі складових новітньої аграрної політики має бути змінений з орієнтацією на підтримку приватного агровиробника.

Ключові слова: аграрна реформа, ринок, товаровиробник, історичні етапи.

З проголошенням незалежності України у 1991 р. особливого значення набувають проблеми економічного характеру, оскільки економіка є найважливішою галуззю суспільного життя, від якої залежить добробут нації. Однією з найскладніших сфер економіки, яка потребувала кардинального реформування, було сільське господарство.

Процеси реформування в аграрному секторі незалежної України на кінець другого – початок третього тисячоліття були спрямовані на утвердження ринкових відносин. Реформуванню сприяло прийняття відповідних нормативно-правових і законодавчих актів щодо діяльності новоутворених господарських аграрних формувань та розвитку агропромислового виробництва [1].

Питання реформування аграрної сфери економіки України кінця 90-х рр. минулого та початку ХХІ ст. знайшли відображення в працях таких науковців, як: В. Андрійчук, В. Будзяк, М. Долішній, М. Зубець, В. Кравців, М. Лендел, М. Щурик, В. Юрчишин [2, 4, 5, 6, 10].

Мета статті – визначити та обґрунтувати напрями й особливості здійснення аграрної реформи в карпатському селі.

У рамках запланованої аграрної реформи здійснювався ряд обов'язкових заходів – реформування відносин власності на засоби виробництва, економічних відносин у системі агропромислового комплексу, соціальної сфери села.

Реалізація аграрної й земельної реформ у карпатському селі мала ряд регіональних особливостей:

- спроби суцільної деколективізації та наміри реструктуризації земельних наділів в умовах малоземелля регіону, зокрема у Львівській та Закарпатській областях;

- одночасність і комплексність реформ. Незважаючи на значні відмінності природно-кліматичних та економічних умов, рівнів землезабезпеченості та фінансового стану господарств, реформування розпочалися майже одночасно у всіх підзонах регіону: рівнинних, передгірних, гірських;

- характерним напрямом приватизації тут стало створення фермерських господарств в умовах відсутності вільних земельних ділянок та надлишку трудових ресурсів. До того ж, у 90-х рр. минулого сторіччя близько 20% населення (близько 1,3 млн осіб) чотирьох областей Українських Карпат проживало в гірській місцевості, з них $\frac{1}{3}$ – на висоті 500 м над рівнем моря й вище, де земельні ділянки сільськогосподарського призначення обмежені [5, с.57];

- створення та функціонування фермерських господарств супроводжувалося значними труднощами. Щоб фермерське господарство було рентабельним, воно повинно мати певний стартовий капітал, бути високомеханізованим, а господарства чи не найбільше потерпали від нестачі техніки та оборотних коштів. Господарювати селянам довелося дідівськими методами – майже без використання техніки. Одержавши у власність землю, нові господарі не отримали своїх майнових паїв: техніки, реманенту чи худоби. До того ж держава, наділивши селян землею, не приділила належної уваги їх матеріально-технічному, сервісному, інформаційному та кадровому забезпеченню. Питання звільнення фермерів від податків на кілька років, надання кредитів для закупівлі техніки, будівельних матеріалів, насіння залишилися поза увагою;

- в областях Українських Карпат реформа характеризувалася вищими, ніж в інших областях, темпами. Розробка нормативних актів реорганізації аграрної сфери здійснювалася власними силами, оскільки прийняті на той час законодавчі акти не враховували конкретних умов та регіональних особливостей процесу.

До кінця 90-х рр. в Україні було формально запроваджено приватну власність в аграрній сфері. Проте відсутнім був механізм, який спонукав би селянина працювати ефективно, з повною віддачею.

Процес приватизації земель сільськогосподарського призначення відбувався тут значно динамічніше, ніж в інших регіонах країни. Якщо питома вага приватизованих земель в АР Крим становила всього 2%, то в Карпатах – 25% [4, с.142]. Результатом приватизації землі стало домінування присадибного виробника, менш уразливого в ринковому середовищі. Якщо у 1990 р. частка їх у загальному виробництві сільськогосподарської продукції складала 27,5%, то в 1995 – 44,9%, а до кінця 90-х рр. зросла до 62,0% [7, с.472]. Особисті підсобні господарства населення регіону забезпечували у 1995 р. 70–90% виробництва картоплі, овочів, фруктів. Переважання домогосподарств у структурі землекористувачів та власників є особливістю аграрного господарювання областей Карпатського регіону, що склалася історично. На кінець досліджуваного періоду (1 січня 2006 р.) питома частка угідь господарств населення складала 76,9%, тоді як в Україні – 40,3% [10, с.164].

Однак наукові дослідження засвідчують, що існуюча структура аграрних господарств, землеволодіння власників і землекористувачів Карпатського регіону не була здатною забезпечити ефективного сільськогосподарського виробництва з ряду причин:

- незначні розміри земельних ділянок не дозволяли запроваджувати сучасні технології обробітку земель, дрібними власниками господарство ведеться переважно примітивними, натуральними методами;
- домогосподарства не змогли нарощувати обсяги виробництва;
- продукція селянських господарств не була конкурентоспроможною на зовнішніх ринках.

Аграрні відносини, як і будь-які інші суспільні відносини, перебувають у безперервному розвитку. Наша країна входить до переліку країн з так званою перехідною економікою, тому й аграрні відносини можна окреслити як аграрні відносини перехідного періоду. У політико-економічному визначенні аграрні відносини – це сукупність суспільних відносин із приводу виробництва, розподілу й споживання сільськогосподарської продукції та відтворення сільського способу життя. Кожна епоха, кожний період розвитку суспільних відносин вимагає свого рівня аграрних відносин.

До початку новітніх економічних перетворень особлива увага приділялася очікуваним цілям реформ та обґрунтуванню механізмів змін. Уважалося, що недіюча система самознищиться, а нові відносини розвинуться за законами демократії та вільного ринку. У той же час абсолютно помилково вважалося, що економічно розвинуті країни є своєрідним “еталоном” економічних відносин, а збудована в них аграрна виробнича система є цілісною, дієвою та вартою запозичення.

Україна здійснила спробу віднайти відмінний від інших країн, свій, “третій шлях”, що передбачав повільне реформування економіки, яке б дозволило поєднати “переваги і здобутки” соціалізму з реальними постулатами й принципами ринкової економіки. Можливо, частково це нагадувало косигінські спроби модернізації економіки та невдалі, але такі пам’ятні спроби вдосконалення економіки на основі елементів ринкових відносин у Чехословаччині після подій 1968 р. та Угорщині (1956 р., 1984–1988 рр.).

Дослідження засвідчують, що серед усіх проблем системної трансформації економіки однією з найбільш складних і багатокомпонентних є аграрна реформа. У процесі реформування аграрного сектору економіки незалежної України виявилися певні регіональні особливості здійснення та завершення аграрної й земельної реформ. В областях Українських Карпат серед таких можна назвати необхідність ведення сільськогосподарського виробництва в умовах малоземелля та в гірській місцевості, руйнування відносно крупних аграрних комплексів у процесі реформування колективних сільськогосподарських підприємств, обмеженість земельних наділів фермерських господарств. Аграрні підприємства Львівської області (1990 р.) першими в Україні активно розпочали процеси реформування, роздержавлення майна, а разом із тим – трансформацію земельних угідь суспільного сектору, розширення застосування засобів малої механізації в сільськогосподарському виробництві, розвиток орендних відносин, упровадження орендної плати за використовувані земельні ділянки.

Поряд із проблемними особливостями розвитку аграрного господарювання Карпатський регіон характеризувався й певними перевагами в процесі реалізації аграрних перетворень. Серед таких переваг слід назвати такі: відносно краща демографічна ситуація на селі та переважання аграрної зайнятості економічно активного населення. У силу історичних обставин карпатське село дещо пізніше зазнало колективізації й усупільнення селянської праці. Старше покоління регіону зберегло навички й традиції приватного господарювання на селі, почуття й менталітет працелюбного селянина-господарника, бережного ставлення до землі-годувальниці. До переваг необхідно віднести й активний розвиток селянських господарств, які у 2005 р. виробили 90,5% валової продукції сільського господарства [8]. Серед переваг аграрного господарювання в областях Українських Карпат в аналізовані роки слід назвати також можливість використання полонин та підвищення продуктивності кормових угідь, перспективи

виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції; наявність і розвиненість потужностей харчопереробних підприємств.

Однак для реалізації переваг й особливостей аграрного господарювання в регіоні, нарощування виробництва продукції продовольства невідкладними були й залишаються проблеми завершення аграрної та земельної реформ, забезпечення функціонування реформованих аграрних підприємств, особистих селянських і фермерських господарств.

Карпатський регіон має вигідне географічне розташування – розміщений на перехресті Схід – Захід, практично в центрі Європи. Прикордоння та спільна історія мали значний вплив на історичний розвиток регіону. Обґрунтоване та вмотивоване запозичення й використання зарубіжного досвіду країн є корисним із теоретичної та практичної точок зору. Значну зацікавленість викликає вивчення досвіду реформування аграрної сфери й земельних відносин у постсоціалістичних країнах – Угорщині, Польщі, Словаччині, Румунії – сусідах нашої держави.

Історично склалося так, що аграрна політика Української радянської республіки була складовою аграрної політики СРСР. Проте і в радянській державі не існувало окремої, реальної комплексної політики стосовно аграрної сфери. Нею вважалися різні заходи з електрифікації, механізації, меліорації, хімізації, спеціалізації, концентрації виробництва. Незалежна Україна також не спромоглася на виважену комплексну аграрну політику.

Нині створені можливості для успішного здійснення соціально-економічного відродження села за умови реалізації зваженої державної аграрної політики. Нинішня земельна реформа, яка є основною ланкою в реформуванні сучасного села, відповідає корінним інтересам селян, акумулює в собі їх одвічну мрію стати господарем на власній землі.

Основною засадою ефективності господарювання повинно бути почуття власності, незалежно від форм приналежності засобів виробництва. Однак з появою різних форм власності ми нині не спостерігаємо швидкого піднесення сільського господарства. Це можна пояснити тим, що багаторічна практика колективного господарювання фактично знищила в селянина відчуття господаря. За цей період економічна політика на селі психологічно “перебудувала” селянина. Він байдуже ставився до праці, нерационально використовував землю та засоби виробництва. Лише за наявності свободи підприємництва, забезпечення чіткої законодавчої бази селянин знову відчує себе господарем на землі. У процесі цього важливо не втратити, а зберегти позитивні надбання “періоду соціалізму” й перейняти кращий досвід різних економічно розвинутих країн, особливо тих, які пройшли подібний нашому шлях розвитку.

За період незалежності в Україні нагромаджено певний вітчизняний досвід реформування земельних й аграрних відносин, а реформа дала реальні економічні й соціальні результати. Однак система державної підтримки та регулювання сільського господарства в Україні деформована й відстає від цивілізаційного розвитку та від європейських стандартів. З переходом до ринку відбулося значне скорочення державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Тому вектор державної підтримки виробництва продовольства як однієї зі складових новітньої аграрної політики має бути змінений з орієнтацією на підтримку приватного агровиробника.

Практикою доведено, що в основі здійснення нинішньої аграрної реформи – глибокі зміни в управлінні агропромисловим сектором, земельних і майнових відносинах, роздержавлення й приватизація сільськогосподарських, переробних та агросервісних підприємств, формування ринку землі й сільськогосподарської продукції, продовольства, його інфраструктури. Аграрна політика – сукупність заходів, здійснюваних державою “в галузі аграрних відносин, пов’язаних з володінням і користуванням землею як основним засобом виробництва в сільському господарстві” [9, с.19]. Разом із

тим у реалізації сучасної аграрної політики держави відмічено суттєві недоліки й необхідно найближчим часом повністю змінити негативні тенденції в аграрних відносинах на позитивні, прогресуючі. Як наголошують науковці, "... вихід із ситуації, що склалася в аграрному секторі економіки й навколо нього, потрібно шукати в невідкладному опрацюванні глибоко наукової аграрної політики, яка у своїй концептуальній основі за механізмами здійснення і за результативністю має увійти в історію як новітня" [2, с.41].

Для Карпатського регіону в досліджуваній період характерним було і залишається нині розбалансування господарських зв'язків, зростаюче безробіття, поглиблення диспропорцій у життєвому рівні населення гірської та рівнинної частин, наближення демографічної ситуації до критичної межі. Карпатський регіон, маючи найнижчий рівень землезабезпеченості на душу населення (6,8% площі сільгоспугідь України та 5,4% ріллі) виробляв, наприклад, у 1995 р. 10% валової продукції рослинництва й тваринництва держави. На 100 га сільгоспугідь тут вироблялося в 1,6 раза більше продукції сільського господарства, ніж у середньому по країні [7, с.429]. Однак показник виробництва на душу населення був на 20% нижчим від середнього. Ефективність сільського господарства залишалася низькою, що не сприяло самостійному забезпеченню регіону продуктами харчування.

Шляхи подолання цих негараздів в аналізованому періоді були такими:

- створення умов для повної зайнятості сільського населення впродовж року;
- стимулювання розвитку малого підприємництва на селі;
- підготовка та перепідготовка кадрів, необхідних для роботи в галузі;
- установа паритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію;
- поліпшення умов праці, охорони здоров'я, відпочинку та закріплення молоді на селі.

Вищезгадані заходи є актуальними й для формування сучасної новітньої аграрної політики. Визнано, що нова економічна ситуація й сучасний історичний період розвитку українського суспільства, зокрема пореформений розвиток аграрного сектору, диктує необхідність розробки новітньої аграрної політики держави. Це зумовлено тим, що в аграрній сфері пройшли кардинальні зміни.

Уважається, що новітня аграрна політика має спрямовувати свої зусилля на виконання таких завдань [2, с.52–53]:

- надійне закріплення й подальший розвиток позитивних надбань усіх складових аграрних відносин – земельних, майнових, організаційних тощо. Найважливіше тут – забезпечення ефективного використання земельних угідь, застосування обмежень щодо деєкологізації з поступовим повним її подоланням;
- створення передумов для такої реалізації селянами прав власності, яка забезпечувала б прискорення процесів становлення й утвердження на селі приватного сектору, відкривала б ширший простір для формування середніх власників і господарів, гарантуючи відносно достатньо високу соціальну захищеність дрібних і найдрібніших власників;
- виведення на істотно вищий соціальний, організаційний та економічний рівень орендних відносин на селі, які набувають відносин взаємозацікавленого соціального партнерства. Визначальним у цьому процесі повинно стати підвищення рівнів орендної плати з поступовим наближенням її розміру до відповідної зарубіжної практики при одночасному зростанні в розрахунках грошової частки.

Отже, наукові дослідження підтверджують назрілу необхідність поглиблення й підвищення соціально-економічної результативності розвитку аграрних відносин. У цьому контексті важливим етапом стане розробка й прийняття загальнонаціональної новітньої аграрної політики.

1. Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 20. – Ст. 570; Закон України “Про селянське (фермерське) господарство” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 14. – Ст. 387; Закон України “Про форми власності на землю” // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 18. – Ст. 225; Земельний Кодекс України від 5 травня 1993 р. № 561. – XII. – К. : Україна, 1993. – 26 с.
2. Андрійчук В. Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В. Г. Андрійчук, М. В. Зубець, В. В. Юрчишин. – К. : Аграрна наука, 2005. – 140 с.
3. Бойко О. Д. Нариси з новітньої історії України (1985–1991 рр.) / О. Д. Бойко. – К. : Кондор, 2004. – 375 с.
4. Будзяк В. М. Земельна реформа і її соціально-економічні наслідки / В. М. Будзяк // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 139–142.
5. Долішній М. І. Карпатський регіон: стан, проблеми та стратегія соціально-економічного розвитку / М. І. Долішній, В. С. Кравців // Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників / кер. авт. кол. А. І. Комарова. – К., 1995. – Т. 2. – С. 52–58.
6. Лендел М. А. Аграрне виробництво в Карпатському регіоні: сучасний стан, тенденції, перспективи розвитку / М. А. Лендел. – Ужгород : Карпати, 2006. – 216 с.
7. Розвиток сільських територій України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 740 с.
8. Статистичний щорічник України за 2005 р. – К. : Консультант, 2006. – 576 с.
9. Хорошун Б. І. Продовольча політика в Україні в 20–30-х рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук / Б. І. Хорошун. – К., 1999. – 33 с.
10. Щурик М. В. Оптимізація землеволодіння та землекористування як напрям відтворення земельних ресурсів Карпатського макрорегіону / М. В. Щурик // Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 161–168.

В статье определены и обоснованы направления и особенности осуществления аграрной реформы в областях Украинских Карпат. Отмечено также, что за период независимости в Украине накоплен определенный отечественный опыт реформирования земельных и аграрных отношений, а реформа дала реальные экономические и социальные результаты. Однако с переходом к рынку произошло значительное сокращение государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей. Поэтому вектор государственной поддержки производства продовольствия как одной из составляющих новейшей аграрной политики должен быть изменен с ориентацией на поддержку частного агропроизводителя.

Ключевые слова: аграрная реформа, рынок, товаропроизводитель, исторические этапы.

The article defines and substantiates the trends and special features of agrarian reform in the areas of the Ukrainian Carpathians. Also stated that during the independence period Ukraine accumulated some experience in land reforming and agriculture policy. Reform gave real economic and social results. However, a significant reduction in state support of agricultural manufacturers took place in the transition period. Therefore, the vector of state support for food production as one of the components of modern agricultural policy must be changed with orientation to support the private agricultural manufacturers.

Key words: agrarian reform, market, manufacturers, historical stages.